

Žarko Muljačić
Freie Universität Berlin, Berlin

Za relativistički pristup u proučavanju geneze i povijesti romanskih jezika

Nakon što je više godina pokušavao »usavršiti« model Heinza Klossa (1978.) autor je 1985. god. počeo graditi vlastiti, relativistički model koji poštuje načela postmoderne logike i ima nekoliko nesvjesnih prethodnika. Njegova primjena u romanistici, konkretno u objašnjavanju nastanka i povijesti romanskih jezika (v. pogl. 2), otvorila je nove vidike ne samo u dijakronijskoj nego i u dinamičkoj sinkronijskoj perspektivi pa je stoga i doživjela dobar prijam u struci, osobito kod pripadnika »malih«, više–manje ugroženih jezika. Autor se nada da će i stručnjaci za ostale jezične obitelji moći s uspjehom primijeniti ovaj pristup i tako pridonijeti njegovoj ovjerenosti i daljem razvoju.

Moj se model formirao zahvaljujući višegodišnjem sučeljavanju s modelima odnosno radovima brojnih lingvista, od kojih su samo neki romanisti. Za konkretnu temu mnogo dugujem djelima F. Brunija, A. Varvara, M. Banniarda i R. Wrighta. U prvom ću poglavlju opisati nastanak mog modela koji ću, u drugom poglavlju, pokušati primijeniti u studiju razloga i modaliteta geneze romanskih jezika te u nekonvencionalnom objašnjavanju njihove povijesti.

1.

Prema Aristotelu, ocu tzv. logike identiteta, izjavni iskazi mogu biti potvrdni ili niječni i, u oba slučaja, istiniti ili lažni. Otuda načelo: *Tertium non datur!*, tj. »Treća mogućnost ne postoji!«. Tko, npr., tvrdi da je mletački (tal. *il veneto*) ujedno i jezik i dijalekt, grubo krši taj princip tradicionalne logike. Za modernu logiku protuslovlja, za koju je bitno zaslužan G. W. F. Hegel, navedeni je iskaz istinit, jer se ona drži načela *Tertium datur*. Kako u stvarnosti postoje diglosije i makrodiglosije, tj. situacije u kojima se sukobljuju dva i više od dva (obično tri) idioma, postmoderna logika nije sklona generaliziranju. Budući

da je treća mogućnost moguća ali ne i uvijek obvezna, predložio sam malu izmjenju hegelijanskog načela, tj.: *Tertium datur sed non utique!*

Definicija pojmova *jezik* i *dijalekt* ima veoma mnogo. Dijalekti su uvijek podređeni drugim idiomima, koji se, kad treba, izražavaju genitivom: svaki je dijalekt dio određenog, »svog« jezika. Jezici su, naprotiv, neovisni (autonomni) idiomi koji su nadređeni »svojim« dijalektima. Postojanje jezičnih obitelji ne dovodi u pitanje taj osnovni hegemonijski odnos. Stvarnost je međutim složenija nego što neupućeni misle jer postoje brojni tipovi izravne i neizravne podčinjenosti koje su »otkrili« i opisali J. Trumper, J. J. Montes Giraldo, A. M. Mioni, R. Fasold, H. Kloss i dr.

U jednom referatu pročitanom davne 1975. god. J. Trumper (1977.) primijetio je usput da termin *diglosija* (»suživot dvaju idioma čije su društvene funkcije bitno različite«) ne vrijedi za situacije u kojima se sukobljuju tri idioma različita prestiža pa je za takve odnose skovao nov termin, *makrodiglosija*. Njegov je »primjer« odavna poznat: u regiji Veneto gotovo svi govorni subjekti posjeduju pasivno, a veoma brojni i aktivno tri koda: talijanski standardni jezik (u odgovarajućoj varijanti), tzv. *veneziano illustre* i jedan lokalni mletački »niži« govor (T. ga zove *patuà locale*). Tako nešto nije u Italiji općenito: dijalekt grada Bologne nitko ne upotrebljava u naseljima koja su oko 10 km udaljena od grada (grad Modena ima svoj dijalekt itd.). Ukratko, u regiji Emilia-Romagna ne postoji regionalni zajednički jezik, već se lokalni idiomi nalaze u izravnom podređenom odnosu s talijanskim standardom. Tzv. *dialetto emiliano-romagnolo*, o kome raspravljaju dijalektološki priručnici puka je kabinetska tvorovina, apstraktni dijasistem kojim nitko ne govori. Trumper je, dakle, otkrio, da, prema njegovoj terminologiji, ima dijalekata (nije bitno što ih on zove *koiné dialettale di origine urbana*) koji imaju vlastite dijalekte i takvih, koji ih nemaju. Vjerojatno mu je nedostajalo hrabrosti da termin *koiné* prevede kako njegov etimon zahtijeva (»zajednički jezik«) a možda mu se cijela ta stvar nije učinila važnom. U namjeri da ostane samo (skromni) dijalektolog nije shvatio da je prvi ugledao relativistički karakter jezičnih odnosa u stranoj mu zemlji (taj Velšanin predaje opću lingvistiku na Sveučilištu u Cosenzi). Usporedio sam ga (što mu je bilo vrlo drago kad sam mu to usmeno objasnio) sa srednjovjekovnim alkemičarima koji su, u Pragu i drugdje, nastojali proizvesti umjetno zlato, u čemu nisu uspjeli (ali su, makar i nesvijesno, postavili temelje moderne kemije).

Na slične teškoće naišao je kolumbijski hispanist J. J. Montes Giraldo (1984., 1995., str. 178 ss.) u pokušaju da klasificira sve idiome koji se govore u Španjolskoj i u američkim državama u kojima je španjolski standardni jezik u službenoj upotrebi. On razlikuje povijesno-strukturalne (*dialectos histórico-estructurales*) i tzv. heterogene dijalekte (*dialectos heterogéneos (por subordinación)*). Prvi su po njegovu mišljenju podređeni španjolskom dijasistemu a drugi samo španj. književnom jeziku. U ove druge spadaju po njemu amerindijski urodenički dijalekti, galicijski, aragonski, leoneški, baskijski i, tako reći do jučer, katalonski (on bilježi: *catalán(?)*). Razumljivo je da se ti jezici dosta, a neki enormno, razlikuju od španj. dijasistema. Iz podređenosti pomalo izlaze oni koji su »suslužbeni« (*lenguas cooficiales*), npr., po Ustavu iz 1978. uživaju taj sta-

tus, uz katalonski, baskijski i galicijski, dok se asturijski, tj. sjeverni dio neka-
dašnjeg jedinstvenog leoneškog, trudi da ga dobije. U J. Americi suslužbeni su
guaraní (Paragvaj) i quechua (Peru).

Prvi poticaj za stvaranje svog modela dobio sam čitajući Montesove radove.
Sjetio sam se pritom da je još oko god. 1450. aragonski (koji španjolski lingvisti
smatraju, protivno onome što misli Montes, povijesnim španjolskim dijalektom)
bio jezik moćne kraljevine kojoj su pripadale Katalonija, Sardinija, Sicilija,
Napuljska Kraljevina i neke baze u Grčkoj. Nakon ujedinjenja kraljevina Kastilije
i Aragona (1479.) aragonski je jezik isprva polako a kasnije sve brže gubio
na važnosti pod metaforičkim »krovom« kastiljskim. Ovaj »izlet« u prošlost po-
kazao mi je kako se odnos geografski bližih jezika može pretvoriti iz ravno-
pravnog (»bratskog«) u neravnoopravni, s time da onaj idiom koji pri tome gubi,
biva potisnut ne samo iz gotovo svih funkcija nego i iz (gotovo) cijelog teritori-
ja /danas svega desetak tisuća seljaka u visokim Pirinejima govori aragonski,
dok su sva ostala područja na kojima se aragonski nekoć isključivo govorio i, u
konkurenciji s latinskim, pisao, već nekoliko stoljeća jezično kastiljanska (špa-
njolska/. Modernim terminom reklo bi se da su oba »bratska« jezika bili, prije
cca. god. 1500., srednji jezici (SJ) (engl. *middle languages*), u odnosu na *viši*
jezik (VJ) (engl. *high language*), tj. latinski, dok je ono što je ostalo od aragon-
skoga danas *niži jezik* (NJ) (engl. *low language*) (možda čak i skup od nekoliko
nižih minijezika). Detaljno o Montesovoj ulozi u nastanku mog modela v. u
Muljačić (1989. b, 49–51; 1991. b, 184–185, 188). Polazeći od te faze u razvoju
mog modela J. Kramer (1993., 14) pravilno je ocijenio i njegovu relevantnost za
analizu stanja u Italiji¹.

Montesov je model korisniji nego Trumperov jer je prvi koji dopušta da svi
članovi jedne makrodiglosije ne moraju pripadati istoj jezičnoj obitelji. Iako Fa-
sold (1984.) nije čitao Montesa, tako nešto je kod njega sasvim normalno; usp.
klasični primjer iz Tanzanije: U tamošnjoj situaciji koju Fasold zove *double*
overlapping diglossia sudjeluju dva diglotična para. U prvom se sučeljavaju tan-
zanijski statolekt engl. standardnog jezika i svahilski standardni jezik kao HL

1 Budući da se radi o referatu, čitanom početkom 1991., Kramer nije poznao moje radove
tiskane nakon 1989. Ipak je ispravno shvatio srž mog učenja jer i. o. piše:
»Ž. M. hat im Rückgriff auf Anregungen des kolumb. Dialektologen J. J. M. G. das eher sta-
tische Modell in ein dynamisches umgewandelt und damit ein Beschreibungsmuster für die
Sprachgeschichte Italiens geliefert, das man etwa in folgender Richtung weiterführen kann:
Zunächsts entstanden aus dem Lateinischen lokale Idiome, die nebeneinander standen und
miteinander prinzipiell nichts zu tun hatten, dann wurden an verschiedenen Kulturzentren
verschiedene voneinander unabhängige Verschriftungen des örtlichen Idioms erfunden, später
gab es überregionale Ausgleichendenzen zwischen diesen lokalen Typen, und schliesslich
übernahm eine der Schriftformen, im konkreten Falle das Florentinische mit überregionalen
Ingredienten, die Rolle einer Sprache, die für die anderen Idiome zur massgeblichen Instanz
wurde und diese somit überwölbt, die mit anderen Worten für die anderen Idiome wie ein
Dach wirkt. Dieses Dach hat nun gewissermassen magnetische Eigenschaften: Es zieht im-
mer weitere Idiome an, und zwar nähere besonders stark und fernere immer schwächer, bis
es irgendwann einmal auf das Magnetfeld eines Nachbardaches trifft: bei den Idiomen dieses
Grenzbereiches bedarf es nur eines winzigen Momentes, um diesem oder jenem magneti-
schen Dach zuzufliessen.«

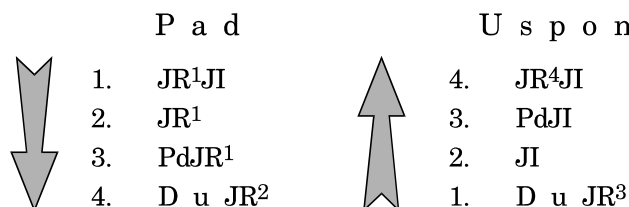
i LL, a u drugom svahilski standardni jezik kao HL i »vernakularni« idiomi konkretne zone (tj. dijalekti svahilskog i drugih bantu jezika) kao LL. Zanimljivo je da Fasoldu (1984., 44–45) ne pada na pamet da svahilski standardni jezik, hegelijanski uzevši, ima status *srednjeg jezika* (SJ, odn. engl. ML). Taj propust, međutim, ne uklanja njegov *par excellence* relativistički karakter: on je »prema gore« NJ, a »prema dolje« VJ. Koliko mi se čini, Mioni (1988., 33 ss.) prvi je upotrijebio na francuskome termin *langue moyenne* (koji je izveo vjerovatno na osnovu engl. sintagme *medium variety* koju, prema Fasoldu (1984., 48–50), ima u svom radu o linearnoj poliglosiji J. Platt.

Dok su svi dosad spomenuti autori nesvijesni antiaristotelovski »trijalisti«, H. Kloss (1978.) bio je ponešto reformirani »dualist«. No i on je bio u biti protiv tradicionalne logike jer je javno izjavio da su neki današnji jezici nekoć bili dijalekti (i obratno). Time se, kao »antifiksist«, zamjerio unitarističkim *beati possidentes* koji operiraju sloganom *Once a dialect, always a dialect* i njegovim korelatom *Once a language, always a language*. Kao profesionalni sociolog i politolog H. Kloss (1904.–1987.) je, boreći se za tzv. pet emancipacija (tj. narodā, rasā, ženā, društvenih slojeva i demoniziranih skupina s disidentskim ponašanjem u političkom i seksualnom životu), dokaz kako tzv. outsideri ponekad više koriste znanosti u kojoj samo »gostuju« nego njeni diplomirani njegovatelji (koji su često »profesionalno deformirani«). Kloss je tako ušao u povijest svjetske sociolingvistike svojim brojnim (ostavimo po strani one efemerne) novim terminima, od kojih su najpoznatiji *Abstandsprache*, franc. *langue par distanciation* (mogao bi se prevesti sa »jezik po različitosti«, kratica JR) i *Ausbausprache*, franc. *langue par élaboration* (»jezik po izgrađenosti«, kratica JI). Oba su problematična; drugi je dvoznačan jer se u praksi rabi za: a) »uspjeli« dijalekt koji zaslužuje da se, uvjetno, zove jezikom jer posjeduje dovoljno izgrađen jezik i na njemu ne samo literarna nego i znanstvena, publicistička, pravna itd. djela, iako je, što se sistemске strane tiče, nedovoljno »različit« od najbližeg mu »pravog« jezika iz iste obitelji; b) izrađeni jezik jednog »punog« jezika, tj. idioma koji je stvarno i po mišljenju svih, pa i stranih učenjaka, nedvojbena »jezik po različitosti«. Termin *Ausbausprache* koristan je jer time dobivamo nadređeni termin za sve tipove izgrađenih jezika (od kojih je onaj koji se zove *nacionalni standardni jezik* najsavršeniji). Kloss drži da uz »pune« jezike (koji su *sowohl Ab- als auch Ausbausprachen*) postoje i idiomi koji su samo jedno od tog dvoga. Tu ga teško možemo slijediti jer nije moguće objektivnim matematskim kriterijima odrediti da li, ako studiramo dva vrlo slična idioma, imamo pred sobom dva jezika, jedan jezik i jedan dijalekt ili dva dijalekta istog ili dvaju jezika. Usp. Muljačić (1997. c).

Kloss je vrlo rado studirao jezike u defenzivi, npr. suvr. okcitanski. On je otkrio na njihovoj putanji između prve faze (»sjaja«) i četvrte faze (»smrti«) dvije »medupostaje«. U drugoj fazi IJ ne funkcionira više silom prilika (okupacija i sl.), pa je nekadašnji »puni« jezik reduciran na JR. U idućoj, trećoj fazi većina njegovih govornika vjeruje pogrješno, dakle pod utjecajem kolektivne depresije, da oni (već) govore, i to vrlo ružno, državni jezik (dakle, francuski). Tu na sreću samo subjektivnu pojavu Kloss zove *Scheindialekt(al)isierte Abstandsprache*, franc. *langue par distanciation apparemment dialectalisée* (hrv. »privid-

no dijalektalizirani JR«, kratica PdJR). Četvrta će se faza desiti ako se okcitan-ski objektivno pretvori u skup francuskih govora, tj. ako postane *echtdialekt(al)isiert*. Kloss to notira formulom koju prevodim s: dijalekt JR². Eksponent kazuje da se ne radi više o JR¹, o kome je prije bila riječ.

Kako sam prije 14 godina vjerovao da se Klossov model može spasiti dopunama, predložio sam (Muljačić, 1985., 398 ss.) za treću fazu obratnog procesa, tj. uspona bivših neizgrađenih dijalekata koji su u drugoj fazi već dobili JI (bolje bi bilo reći IJ), nespretni termin (*sit venia verbo!*) *Scheinlinguistisierte Ausbausprache*, tal. *lingua per elaborazione apparentemente linguistizzata*. Sad mi se čini da je bilo bolje upotrijebiti pridjev *scheindistanziert*. Hrvatski bismo imali »prividno distancirani jezik po izgrađenosti« (PdJI). U toj fazi ne samo »nacionalisti« vjeruju da je njihov idiom postao (već) »pun« jezik iako je on takav samo subjektivno. Ima šansu da to postane u četvrtoj fazi (formula JR⁴JI). Usporedimo serije simbola:

Usporedbom pada u oči nešto neočekivano: bilo bi logično da se komponenta koja se prva gubi dobije zadnja (i obratno). To se ne dešava: komponenta koja se stječe prva gubi se također kao prva. Mislio sam da se radi o neobjašnjivoj nelogičnosti i nazvao sam isprva tu pojavu elaboracijskim paradoksom. Kasnije sam shvatio (Muljačić, 1989. b, 49) da se radi o sasvim normalnoj pojavi, koja otkriva jednu bitnu grješku cijelog Klossova modela. Kloss je, naime, mislio da je strukturalna različitost važnija od izgrađenosti, a upravo je obrnuto istinito. Izgrađenost je »jača«, ali ne *an sich* nego samo ako se bazira na politolingvističkoj volji snažne i složne zajednice koja je slobodno izabrala osnovicu svog standardnog jezika, zna što hoće i može njime da se služi u praksi. JI (pa tako i njegova najviša forma: nacionalni standardni jezik) generator je i motor svake emancipacije, svakog uspona na više. Nisu bezrazložno silnici u svim vremenima nastojali uništiti najprije »opći jezik« zajednice koju su kanili asimilirati. Da netko kod kuće moli napamet Očenaš na čakavskome, nije bilo toliko važno; glavno je bilo da se u javnosti ne govori i ne piše na hrvatskom književnom jeziku, rezonirali su crnokošuljaši u privremeno zaposjednutim dijelovima Hrvatske između 1920. i 1943./45.

Iako ponekad upotrebljava metaforu »krov« (njem. *Dach(sprache)*), Klossov je model »tektičan« (tj. utemeljen primarno na jezičnim strukturama i, sekundarno, na dobrodošloj izgrađenosti, gdje je ima, koja se studira izolirano od moći, dakle idealiter). Fasoldov model i sve što se na nj veže zasniva se na rela-

tivnoj moći. I moj je model takav; za nj sam skovao *ad hoc* atribut »kratičan« (od grčkog *krátos* »moć«). Pošto takav model ima najčešće tri člana (a ponekad i četiri, jer mogu istodobno funkcionirati, makar i za kratko vrijeme, dva viša jezika, prvi VJ i drugi VJ) a Klossov u biti samo dva (jezik i dijalekt, pa makar se potonji akceptira kao JI), ta dva tipa modela nisu sravnjiva (komensurabilna). Termini VJ i JRJI nisu, dakle, (kvazi)sinonimi uvijek nego samo veoma često. Bilo je vrhunski standardiziranih jezika koji su se morali zadovoljiti ulogom SJ. Npr., nakon pada Carigrada (1453.) prvi VJ (arapski, odlično izgrađen) i drugi VJ (otomanskoturki, incipijentno izgrađen) prisilili su u praksi grčki jezik na skromnost (da bude SJ iako je vjerojatno bio izgrađeniji od arapskoga). *In dubiis pro dominio!*

Veća važnost izgrađenosti vidna je iz dvaju jednostavnih primjera: a) relativno znatna strukturalna razlika francuskog i okcitanskog ne spašava okcitanski od galopirajuće francizacije; b) relativno mala »udaljenost« između korsičkog (bolje bi bilo reći: korsičkih minijezika) i talijanskog ne sprječava Korsikance u stvaranju jednog novog jezika.

2.

M. Banniard i R. Wright su zacijelo najugledniji proučavatelji tzv. tranzicije između latinskoga i najstarijih romanskih jezika koji su se, ne svi odjednom, iznjedrili iz njegova »krila«. Kao istaknuti sociolingvisti obojica odlično poznaju tekovine i metode varijacijske lingvistike i psiholingvistike, no ne bi se moglo reći da jednako dobro vladaju uporednom »standardologijom (njem. *Ausbaukomparatistik*). S obzirom na to da se oni ne slažu u nekim pojedinostima, najprije ću kritički osvijetliti njihove stavove (§ 2.1) kako bih nakon toga, u § 2.2., obrazložio svoje nekonvencionalno gledanje na genezu i povijest romanskih jezika.

2.1. William Labov je genijalno uočio da se jedna poznata sentencija daje korisno upotrijebiti i u preokrenutoj formi (*Vita magistra historiae*), doduše s jednim značajnim *ali*: ozračje neke daleke epohe iz prošlosti, npr. ranog srednjeg vijeka, ne može se bezrezervno poistovjetiti s onim s kraja 20. stoljeća. Iako je *homo sapiens* koji ima vlast ostao gotovo nepromijenjen kroz čitavu povijest, to se ne može reći za odnos centara moći prema jezičnim pitanjima. Elite srednjovjekovnih višejezičnih država nisu težile jezičnom niveliranju njihovih ozemlja. Primarno im je bilo nešto drugo, tj. da vladajući sloj (tzv. *establishment*), pogotovo ako je taj bio (kao npr. u Karolinškom carstvu) sastavljen od ljudi različitih materinjih jezika, bez jezičnih teškoća funkcionira u svojoj ulozi. Reći će netko: gotovo svi njegovi članovi znali su latinski. U nastavku će se vidjeti da latinski prije karolinških reformi nije bio bez problema. Ne može se međutim izgubiti iz vida činjenica da su svi živi jezici »glotoaktivni«, što znači da oni, antropomorfno govoreći, nesvjesno nastoje povećati broj ljudi koji se njima služe, samo što se njihova ekspanzija tada osnivala više na koristi, a manje (ili uopće ne) na prisili.

Oba autora upozoravaju kako su i njihovi materinji jezici sve prije nego monolitni pa i kad se ograničimo na njihove standardne oblike, s osobitim obzirom na (niže) kolokvijalne registre odnosno na tzv. supernormu. Ni latinski nije mogao biti bitno drugačiji. Evo nekoliko »primjera« na tragu Labovljeve sentencije: moderne gramatike »naređuju« da se pasiv tvori pomoću glagola *to be* a »narod« sve više rabi refleksivnu konstrukciju (*the books sell themselves*). Futuri *je chanterai* i *je vais chanter* žive u standardu s različitim vrijednostima, dok govorni francuski pozna samo paradigmu s *aller* koja odgovara književnom *futur simple*. Nemojmo se stoga »zgražati« kad u relativno ranim latinskim tekstovima zapazimo analitičke padeže imenica, oblike komparativa, forme pasiva u tzv. prostim vremenima i sl., i odmah posezati za ocjenom: »To nije više latinski!« Isto važi, *mutatis mutandis*, za dativ bez prijedloga u Strazburškim zakletvama (... *que son fradre Karlo jurat...*« qu'il a juré à son frère Charles...«), za sintetski komparativ *bellezour* u *Kantileni sv. Eulalije* i sl. arhaizme u tekstovima koji nisu latinski. Da veličina promjena nije bitna za metalingvistički preokret u kolektivnoj psihi, dokazao je A. Nocentini »prijevodima« starolatinskog natpisa DUEÑOS MED FECED, tj. 1. »Bonus me fecit«, 2. »Bonu me feci«, 3. B(u)ono mi fece«. »Lom« je nastao između 2. i 3. a ne između natpisa i 1., gdje je razlika ogromna, usp. Nocentini 1983., 35.

Metalingvističke promjene u svijesti često mnogi zaostaju za završenim važnim lingvističkim procesima. Wright mnogo drži do mentalne inercije i upozorava nas da oštro razlikujemo ono što se stvarno desilo od onoga što su pojedinci subjektivno mislili da se desilo. Treba stoga da pomno pratimo »samoocjene« (engl. *self-assessments*) pojedinih zajednica (ili većine njihovih pripadnika) u određenom momentu, ma kako one mogle biti subjektivne. S pravom se drži da razlike u pismu i promjene u »pravopisu« (misli se uglavnom na novu grafotaktiku i grafostrategiju, npr. da grafem *c* nema istu vrijednost pred *e*, *i* i pred *a*, *o*, *u*, na »nova« slova, grupe slova i znakove kao tildu, *cédille* i sl.) utječu na svijest. Odlična je prosudba: »*Cuántas ortografías oficiales, tantas lenguas diversas se creen existir*«, usp. Wright, 1993. b, str. 617. Moramo je, međutim, relativizirati saznanjem da su u srednjem vijeku samo rijetki (doduše obično utjecajni) ljudi znali čitati. Menéndez Pidal (1957., 51) izrazio je to slikovito: »Toda la literatura en lengua vulgar se propagaba más por el oído que por la vista« čime je »semiotička« vrijednost novih ortografija u sukobu s latinskom redimenzionirana.

Oba spomenuta autora smatraju da je latinski funkcionirao kao živ jezik mnogo dulje nego što se do nedavno mislilo. Njihove »kronologije« nisu sukladne zbog dvaju razloga: Banniardu je dovoljan period od 50 godina da izumru posljednji ljudi kojima je latinski bio L1 (prosječni ljudski vijek bio je tada nizak), dok Wright treba mnogo veće razmake, jer on vodi računa ne samo o prvim sintaktički konsistentnim tekstovima u novom grafičkom ruhu (umeci i popisi takvi nisu), nego i o jasno iskazanoj svijesti pisara/pisaca da se ne radi o latinskome. Drugi razlog zbog koga se ne slažu je obostrana nepotpunost. Banniard se nije bavio kršćanskim dijelom Hispanije već islamskim, o kome se Wright ne izražava. Italiju oba ostavljaju po strani (Banniard sprema o njoj monografiju kao nastavak one iz 1992.), a mnogi dijelovi Romanije (Alpe, Balkan, Sardinija i sl.) ostaju za sve za najstarije razdoblje *terra incognita*.

Rezimirajući možemo reći da po Banniardu tranzicija u dokumentiranim područjima traje od 750. do 950., dok za Wrighta ona treba mnogo više vremena (u Galiji, s Katalonijom, od ca. 800. do ca. 1000, a u Sjevernoj Španjolskoj od 1080. do 1228.). Za pojedinosti usp. Wright, 1982., *passim* a osobito str. 120 ss., Banniard, 1992., str. 485–534 s tablicom na str. 492².

Banniard je zaslužan što je upozorio na razlike u »odumiranju« latinskog jezika u raznim tipovima komunikacije: horizontalnoj (tj. dijatopijskoj, između građana Rimskog carstva koji su živjeli u međusobno udaljenim provincijama; tu su smetnje bile ranije i veće kod neukih), vertikalnoj (tj. između dijastratski različitih građana u istom kraju, pri čemu su neuki sve manje razumijevali učene nakon jezičnih reformi koje je Alkuin provodio s odobrenjem Karla Velikoga) i transversalnoj (koja se najprva ugasila ali koja je postojala još u 4. st.)³.

Banniard i Wright se slažu u ocjeni da su jezične reforme, čiji je cilj bio »čišćenje« latinskog jezika od »barbarskih« nanosa i »obnova« klasične latinštine u državnoj i crkvenoj praksi, imale kao negativnu posljedicu sve veći jaz između jezika koji su vjernici od ca. 785.–800. čuli u crkvi i onoga koji su oni govorili. To se naročito ticalo Sjeverne Galije. U pitanju su bile tzv. perikope, tj. poslanice i evanđelja, te propovijedi i glasno čitani životi svetaca i svetica (dok su dijelovi mise i molitve bili uvijek isti, najčešće kratki i gotovo svima na izust poznati pa prema tome uglavnom i razumljivi). Dva autora postavljaju težište teškoća u različite podsisteme. Za Banniarda su glavne teškoće nastajale u leksiku i u morfosintaksi, za Wrighta u fonetici. Wright ima pravo kad zamjerava Banniardu da je ostavio po strani jedno izvorno Alkuinovo djelo (rukopis mu se čuva u Beču) u kome taj učeni engleski redovnik iz Northumbrije (rođen u Yorku 735. god., umro u Toursu 804.) predlaže da svakom slovu u latinskim »purificiranim« tekstovima (osim kad se radi o *th*, *ph* i *ch*) odgovara u glasnom čitanju samo jedan glas. Takva je bila praksa u Irskoj, Britaniji i u

2 Po Wrightu nakon latinske etape A slijede tri prijelazne etape: u Galiji: B. A. D. 800. Vrhunac alkuinskih reformi, C. 842. Strazburške zakletve; D. ca 1000. Najstariji rukopisi iz Fleury-sur-Loire koji sadrže latinske tekstove i interlinearne kao romanske deklarirane stfr. prijevode; u Sjevernoj Hispaniji: B. 1080. Koncil u Burgosu; C. 1206. Ugovor kraljeva Kastilije i Leona, potpisan u Cabreru (Tierra de Campos, Palencia, Leon); D. Koncil u Léridi (1228.) izričkom zabranjuje posjedovanje crkvenih knjiga »na romanskom jeziku«. Banniard (1992., 492) daje za *fin de la communication verticale latine* ove datume: France d'oïl 750–800, France d'oc 800–850, Espagne mozarabe 850–900; Italie du Nord et du Centre 900–950, Afrique 750–800? Za Južnu Italiju stavlja upitnik. H. Lüdtke (1988., 337–338) datira je tu čak oko 1080., dakle u doba konsolidirane normanske vlasti.

3 Kasniji sv. Martin, rođen oko 316. u Sabariji, u današnjoj Mađarskoj (Panonija), umro 397., završio je vojne škole i, kasnije, teologiju u Italiji. Mogao se dobro sporazumijevati sa seljacima oko Toursa gdje je biskupovao do smrti. Tzv. interstratske dijatopijske komunikacije B. naziva transversalnim. Sintopijske sinstratske (tj. među zemljacima istog obrazovanja) B. naziva horizontalnim. Te su bile uvijek moguće. U karolinško doba došla je u krizu, u Sjevernoj Francuskoj, sintopijska dijastratska, tj. vertikalna komunikacija. Do kada je funkcionirala dijatopijska sinstratska komunikacija, ne čini mu se važnim što se tiče neukih, jer ti u ono doba nisu putovali. Ista komunikacija između učenih bila je dugo bez problema (B. ističe kako se Izidor Seviljski, ca. 560. — 636., dobro sporazumijevao s bizantskim časnicima koji su potjecali iz Mezije (donji Dunav) i bili privremeno oslobodili od Vizigota dijelove Andaluzije.

kontinentalnogermanskim dijelovima Karolinske države. Treba, dakle, čitati VIRGINEM s osam glasova a ne sa šest (ili pet) kako se prakticalo u danas frankofonim zemljama iste države u merovinško doba i sve do početka reformi (čitalo se otprilike [ˈvʲerdʒe], s tim da je završni vokal pomalo postajao tzv. *e muet*). Cilj fonetske reforme bio je kohezija vladajućih slojeva, osobito na Dvoru. Njen nusproizvod bio je »kaos« u ušima neukih vjernika i ugrozba kateheze. Wright nam daje imaginarni primjer da bolje shvatimo težinu situacije: što bi nastalo da danas netko naredi da se u francuskom svako slovo čita: *souhaitaient* s 12 glasova umjesto s pet [swɛˈte]?! Mnogo su manji bili leksički problemi jer su inteligentniji svećenici mogli *ad hoc* napisanu riječ, npr. *agro*, »pročitati« kao *campo* ili neki teži sintaktički konstrukt parafrazirati. Zar slično ne rade današnji Englezi: stoji napisano *lb.* a čita se [paund] (*pound* »libra«)?

Banniard i Wright se dobro razilaze u interpretaciji čuvenog 17. kanona, prihvaćenog na koncilu u Toursu (813.) koji je bio mjerodavan samo za tu nadbiskupiju a ne za cijelo Carstvo ili njegov romanski dio (usp. Muljačić, 1997d). To se osobito tiče glagola *transferre*. On za Banniarda znači »prevesti« (na niži registar, na »latinski nepismenih«⁴), dok Wright drži da se time pomišlja na obnovu, ukoliko je slušateljstvo neuko, starog merovinškog izgovora koji prostom puku nije pričinjao teškoća. Njemu taj glagol znači »prenijeti u predreformski izgovor«, iako mu je jasno da je od toga moglo biti malo dugoročne koristi, jer je jaz, kome je reforma poslužila kao katalizator, rastao nezaustavljivo.

Mislim da Banniard ima u biti pravo. Također kad misli da je germanski dio Dvora došao prvi na ideju da bi bilo dobro da i romanski građani dobiju književna djela na svojim jezicima, kako taj privilegij ne bi bio jednostran (postojala su već dosta brojna djela na starovisokojnjemačkom i na staroengleskom jeziku). Time bi i njihova vjerska informiranost porasla. Postojala je samo jedna »mala« teškoća (nakon »babilonske pomutnje« nastali su, uz ostale, i germanski jezici koji su time dobili dostojanstvo da mogu biti upotrebljavani u crkvi i u privatnim tihim molitvama vjernika, ali romanskih jezika ondje nije bilo). Opća korist je — tako Banniard — bila važnija od »ideologije«, pa su »jastrebobi« morali ustuknuti pred »golubovima«.

Po mom mišljenju singular u dispozitivnom dijelu 17. kanona (»... *Quisque aperte studeat...*«) dokazuje da nisu bile osnovane nikakve komisije, nego da je svaki sudionik Koncila pa čak i svaki župnik na terenu smio po svom nahodanju na najsvrsishodniji način prevoditi ideološki »sigurne« tekstove propovijedi kojima su raspolagali biskupi. To je jako važno za moju tezu da su najstariji romanski jezici bili vrlo brojni, pa prema tome i brojčano maleni. Njihovo je nastajanje bilo »decentralizirano«. »Mecene« (moderno nazvani »sponzori«)

4 Tekst glasi u završnom dijelu: »... Et ut easdem omelias quisque aperte transferre studeat in rusticam Romanam linguam aut Thiotiscam, quo facilius cuncti possint intelligere quae dicuntur« (Banniard, 1992., 411). B. ga ovako prevodi: »Et que chacun d'eux s'applique à traduire ces mêmes homélies dans le latin des illettrés ou bien en germanique, de manière à ce que tous sans exception puissent comprendre plus facilement ce qui leur est dit« (*ib.*, 411). On, dakle, još dopušta da se pomišlja na niži registar istog jezika i da ga i bez predloženih mjera neki, doduše teško, razumiju.

stupili su tek mnogo kasnije na pozornicu. Vrlo se dobro slaže s počecima poznata metafora »leopardova koža«: u njoj su sve »mrlje« jednako snažne i jednako udaljene (i prvi jezici su bili, ali samo *idealiter*, ekvidistantni i ekvipolentni. No model ne bi bio model kad bi bio realističan!)

Wrightovo mišljenje po kome je latinski »umro« neprirodnom smrću nakon što je na scenu stupio »izmišljeni« izgovor značajna je novina u romanistici koja se ne može »dokazati« dokumentima nego logičkim domišljanjima. Isto se desilo u najvećem dijelu Iberskog poluotoka nakon Koncila u Burgosu (1080.) koji je u tu zonu uveo novo pismo (karolinu), nov izgovor i novu liturgiju. Za druge dijelove Romanije nemamo sličnih vremenskih medaša, ali je sigurno, da je u njima jaz između starog i novog postao nepremostiv, kad su nastali pisani tekstovi s novim pravopisima, čime je ne samo auditivno nego i vizuelno poduprta svijest da nema povratka na staro. Na žalost su sva pitanja s tim u vezi dosada slabo bila obrađivana pa je XX. ICLPhR u Zürichu (1992.) u preambuli svoje 3. sekcije preporučio njihov sistematski studij ovim riječima:

»Apparition des idiomes romans sous une forme écrite et, parallèlement, dans la conscience linguistique des communautés, en tant que langues différentes du latin et distinctes entre elles«.

Meni se taj stav čini kao dobar početak uz jednu korekturu: prvi romanski jezici bili su u početku samo oralni. S obzirom na to da se tradicionalno misli da su dijalekti oralni, trebalo je, da se stvari jasnije sagledaju, odbaciti staru terminologiju, što sam u § 1 i učinio.

2.2. Na početku svog mukotrpnog probijanja kroz metaforička minska polja romanističkog parka antikviteta, ugledao sam — bilo je to negdje sredinom 1984. god. — iznad »hrpe stareži« četiri zvijezde na nebosklonu koje su mi poslužile kao kompas sve dok nisam izgradio prvu verziju svog modela. Hermeneutsko bavljenje njihovim tekstovima olakšalo je moje prve heurističke zalete kojima sam izviđao teren s namjerom da što prije izbijem na nove obale romanistike i opće lingvistike. To su bila tri Talijana (G. Devoto, F. Bruni i A. Varvaro) i jedna Talijanka (M.–L. Altieri Biagi) koji su smatrali da talijanski jezik — koje li »hereze« — nije neposredni nasljednik latinskoga jer se između tih jezika vremenski nalaze brojni poznati i manje poznati idiomi, od kojih je jedan, firentinski, nakon što je na razmeđu 15. i 16. st. postao VJ, »stvorio«, da tako kažem, talijanski jezik. Firentinski nije, dakle, bio, kako se još uvijek čita, jedan prvotno marginalni dijalekt talijanskog jezika koji je s vremenom postao njegov najvažniji dijalekt, da bi se na kraju pretvorio u talijanski nacionalni jezik. Takva mišljenja (i analogna u svezi s nastankom francuskog i španjolskog književnog jezika) nisu točna. Talijanski nije postojao prije firentinskoga (tal. »*l'italiano non preesiste al fiorentino*«) nego je upravo obratno istina. Osnovne poticaje za svoj današnji stav dobio sam analizom mišljenja spomenutih autora. Treba odati priznanje talijanskoj lingvistici što se usudila uraditi ono što nijedna nacionalna lingvistika romanskih »državnih« naroda nije uradila (apstrahiram od nekoliko francuskih »bezveznjaka« u dobrom smislu te riječi).

U francuskoj i u španjolskoj (iako manje) kulturi prevladavaju još uvijek unitaristička sagledavanja vlastite prošlosti, pa prema tome i jezične povijesti.⁵ Nije mnogo bolje (možda je ponegdje i gore) u kulturama »malih« romanskih naroda. Ni njihove elite nisu spremne priznati da njihov jezik ima poprilično skromnu (pra)povijest, tj. da ne postoji »oduvijek« ili, najkasnije od ca. god. 500. p. Kr., nego da je nastao konvergencijom dvaju ili više još manjih romanskih jezika pri čemu se nije radilo o »ponovnom ujedinjenju«.

Iako je ne malo pretjerao i u preranom datumu i u uveličavanju destruktivnih posljedica sloma Rimskog carstva na jezičnom polju, G. Devoto (1974, ²1980., str. 166) imao je u osnovi pravo kad je i. o. ustvrdio:

»Con la fine dell'Impero di Occidente, il linguaggio d'Italia perde quel velo, divenuto sottilissimo, di unità,... si divide in tante unità quante sono le parrocchie...«

Vjerojatno nije mislio na crkvene župe nego na biskupije kojih je, prema W. Goezu (1971.), bilo u Italiji u ranom srednjem vijeku oko 430 (jedna biskupija na gotovo svaku *civitas*) i koje su u stoljećima kaosa i neprestanih promjena državnih granica bile jedine zajednice kojih se teritorij nije gotovo nikad mijenjao.

F. Bruni (1984., str. 23–24) ističe da brojni »pučki jezici Italije (*i volgari d'Italia*) nisu mogli oko god. 1200.–1500. biti dijalekti talijanskog jezika koji još nije postojao. On doslovno piše:

»... non esiste nel '200 una lingua italiana, ma tanti volgari quanti sono i centri culturali più importanti, che elaborano una tradizione scrittorica (letteraria e documentaria) che non può non risentire, accanto all'influsso del latino, dell'idioma locale. Questi volgari così differenziati nel periodo delle origini..., non si possono valutare come dialettali, perché il dialetto si definisce in rapporto e in contrasto con la lingua..., e una lingua comune prevarrà solo nel Cinquecento, quando pure si potrà distinguere una letteratura dialettale...«.

Dodao bih da je Dante pisao firentinski i da mi, dugujući poznavanju onoga što se kasnije dogodilo (engl. *with hindsight*), kažemo da je pisao talijanski. Serianni–Trifone, III, 1994., str. 75–489, objavljuju opise pedesetak *volgari d'Italia*, tj. samo onih najbolje dokumentiranih, a bilo ih je barem stotinjak.

I konačno, M.–L. Altieri Biagi (1985., str. 64 ss.) piše, rabeći na žalost stare termine, npr. *parlate* umjesto *lingue regionali*, da talijanski nije izravno nastao iz komadanja latinskoga:

5 U Švicarskoj se na to gleda drugačije. Usp. Knecht (1993., 5): »Nous ne croyons pas à une évolution linéaire du latin vulgaire au français moderne, à une succession ininterrompue de systèmes homogènes d'après le modèle de Schleicher. Car, dans une telle perspective, les faits dialectaux restent dialectaux du début à la fin. Ce qui à notre avis exclut définitivement une telle vision, c'est la multiformité historique révélée par le FEW: il y a des formes linguistiques, et puis il y a leur statut qui est aussi variable que les formes elles-mêmes. Ce qui a été dialectal ne l'est plus à partir d'un certain moment, puis le redevient pour des raisons extralinguistiques«.

»E' un punto fondamentale: l'italiano non nasce dalla frantumazione del latino ma dal processo di lenta e costante unificazione regionale delle parlate che in quei frantumi si evolvono...«.

U istom je kolu i A. Varvaro (1982., str. 200–201) koji ističe vrijednost metafore »leopardova koža« i koji ne drži izoglose uzrokom podjela nego posljedicom usuglašavanja interesnih sfera centara jezične i svake druge moći.

Govoreći o rušenju latinskog jezičnog jedinstva u Italiji većina talijanskih lingvista radije upotrebljava glag. imenicu *frantumazione*, izvedenu *in ultima linea* od imenice *frantume* »krhotina«, »mrva«, »iver«, nego *frammentazione* »komadanje« koju rabe kad je riječ o Francuskoj ili Španjolskoj gdje je jezično usitnjenje bilo izuzetna pojava koja je, i ondje gdje ga je bilo, trajala kraće nego u Italiji. Italija je »apsorbirala« (ali ne i sasvim »probavila«) mnogo više predrimskih supstrata nego ijedna druga romanska zemlja (njih petnaestak) i sva četiri ranosrednjovjekovna superstrata (nijedan drugi dio Romanije nije doživio i Germane, i Grke, i Arape, i Slavene). Na njenim su se leđima često vodile bitke za prevlast na Sredozemlju ili u Europi, pa su svi ti činioci »skrivali« da se ona tek oko 1400 god. poslije sloma Zapadnog Rimskog carstva ponovno politički ujedinila (1861.–1870.).

Iz svega što je dosad rečeno može se zaključiti da je broj stanovnika u najstarijim romanskim jezicima u Italiji bio niži nego drugdje, ali se ne smije zaključiti da je izvan Italije u početku bilo samo dvanaestak romanskih jezika. Po mome mišljenju (v. § 1 i § 2.1, i detalj o decentraliziranom provođenju 17. kanona Koncila u Toursu) bilo ih je i ondje podosta, istina manje nego u Italiji u istim razdobljima, i to oko 300 (prema oko 700 u Italiji) u razdoblju od ca. 800. do ca. 1050. i oko 60 (prema oko 100 u Italiji) u razdoblju od ca. 1050. do ca. 1250. Brojke za Italiju obuhvaćaju i jezike sardske i furlanske strukture.

Vraćam se na metaforu »leopardova koža«. Svaka crna mrlja odgovara jednom starom romanskom NJ. Gotovo svi su oni nastojali »osvojiti« žučkaste meduprostore. Samo rijetkima je uspjelo pripojiti i jednu ili više susjednih mrlja skupa sa žučkastim okruženjima. No »leopard« se nije pretvorio u »crnu panteru«, jer nijedan centar moći nije bio dovoljno jak da ujedini sve odlomke bivše latinofonije.

Pretpostavio sam da je svaki oko god. 1250. zajamčeni romanski SJ prethodno »apsorbirao« prosječno sedam slabijih »bratskih« jezika i tako sam dobio početni broj za 9. st., (tj. nešto preko tisuću jezika, koji su svi bili NJ i kao takvi podređeni jednom VJ (obično srednjovjekovnom latinskom, samome ili u društvu s još jednim VJ, grčkim ili arapskim). Na istočnobalkanskim područjima vladale su druge prilike (tu su VJ bili grčki i staroslavenski). Radilo se, u toj prvoj fazi, uvijek o diglosijama, pa i ondje gdje su funkcionirala dva viša jezika.

Zbog čega se pretpostavljeni relativno visoki broj najstarijih romanskih (svi su bili »niži«) jezika od, najmanje, tisuću jedinica, nakon nekoliko stoljeća njihova postojanja (ostavljam po strani činjenicu da su neki nastali već oko 800.–850. a neki tek oko 1050.–1100.), počeo ubrzanim tempom smanjivati, da oko 1200.–1250. spadne na otprilike jednu sedminu od prvotnog broja? Jedan je ra-

zlog »konvencionalan«: uobičajilo se, naime, da se, nakon nastanka i (ponekad samo privremene) konsolidacije prvih makrodiglosija, broje samo oni jezici koji su dobili status srednjih jezika. Pravo je, dakle, pitanje, zašto su samo neki od njih postali SJ. Ostavljam po strani jedan moguć prigovor kvantitativne prirode. Teoretski je moguće da je u početku NJ bilo mnogo više: uzimajući Devota za riječ (»toliko jedinica koliko crkvenih župa«) moglo se raditi i o pet tisuća, i više, jezika. Moja bi 'grješka' u svakom slučaju bila numerički manja (1 : 5) nego ona tradicionalista koji još uvijek čvrsto vjeruju da je sve počelo s dvadesetak jezika, jer se 20 prema 1000 nalazi u odnosu od 1 prema 50. J. E. Joseph (1987.) koji po svemu sudeći samo neznatno prelazi tradicionalnu brojku predlaže za stoljeća prije »prave« standardizacije (dakle za razdoblje u kome su se desile brojne više–manje spontane koineizacije) termin *preludij*. Taj je, po njemu, imao dvije faze: a) *superposition* (time misli na hegemonijski status latinskog jezika) i b) *acculturation* (v. niže što je pod tim mislio). Po mom mišljenju ima pravo R. Wright koji, u prvoj fazi, više polaže na ono što se suprotstavlja hegemoniji, tj. stvaranje novih pravopisa koji se bitno razlikuju od latinskoga (usp. tekst Strazburške zakletve u kojoj se više puta javlja digraf *-dh-* i na *Placiti campani* u kojima se 11 puta nalazi slovo *k*; ostavljam po strani neke kombinacije konsonanata i vokala, kojih u latinskom nije moglo biti). To sam prihvatio u svoj model. Prvi su, dakle, »ispit« uspješno položili oni bivši NJ koji su se prije i(li) bolje od drugih »grafizirali« (njem. termin *Verschriftung* teško je prevesti, a njime se misli ne samo pravopisna norma nego i produkcija — u znatnim količinama — pisanih nenarativnih tekstova, koje H. Kloss zove *Sachprosa*, i poetskih tekstova u stihu i u prozi).

Oko god. 1250. počeo je drugi, zahtjevniji »ispit«: napreduju sad oni SJ koji su se prije i(li) bolje od svoje »subraće« akulturirali. Pod tim terminom Joseph ubraja leksičke i sintaktičke posudenice i prevedenice (kalkove) iz latinskog, grčkog, arapskog i drugih velikih neromanskih jezika kao i iz najuspješnijih romanskih jezika (npr. iz okcitanskog, francuskog, mletačkog, firentinskog, kasnije i drugih). Ta je faza, već prema zonama, trajala do ca. 1360.–1500. »Ispit« je položilo oko 50 do 60 SJ (ostali SJ, njih oko 90 do 100) degradirani su u NJ. Malobrojni osobito uspješni (i sretni; i politički aduti su tu igrali veliku ulogu) SJ počeli su, od ca. 1450. dalje (u Daciji je sve išlo sa zakašnjenjem), dobivati ulogu najprije drugog, pa prvog, pa jedinog višeg jezika. Za razne jezike u Venetu usp. Muljačić, 1993. b, 1994.

Konačno odstranjenje latinskoga iz viših uloga Joseph zove »odbacivanje uzora« (engl. *model rejection*). Zanimljivo je da su kulturne avangarde koje su latinskom, kojim su dobro vladale, »vjerno« služile stoljećima, bile često najzaslužnije za njegov put u »povijesnu ropotarnicu«. A prethodno su mu uzele sve što se moglo uzeti, imitirale su ga (naročito prevodeći s njega), isposudivale su iz njega brojne lekseme i tvorbene afikse kako bi time stvorile ugledniji status za »svoje« jezike. Slično se desilo i s drugim velikim kulturnim jezicima, a najgore su prošli oni koji su bili jezici okupatora (arapski su utjecaji u standardnim iberoromanskim jezicima sada mnogo manji negoli su u prošlosti bili). Kako latinski nije bio živi jezik nijednog neprijateljskog naroda, valovi posudivanja iz njega nisu nikad prestali. U nekim bivšim kolonijama francuski i portu-

giški imaju status suslužbenih jezika, u nekima (mnogo manje brojnima) lokalni kreolski na francuskoj (ili portugijskoj osnovi) postao je (prvi) službeni jezik. Španjolski je praktički ostao službeni jezik u gotovo svim bivšim kolonijama osim u Filipinskoj Republici (kreolskih jezika sa španjolskom bazom, doraslih toj ulozi, zasada nema, ako se izuzme papiamentu, ali taj ima i portugijskih i nizozemskih sastavnica).

Makrodiglosije u kojima više ne dominira neki neromanski jezik (npr. latinski) nazvao sam *romanokraskima*. Takvih je oko god. 1500. bilo pet. Kasnije je, neki misle: privremeno, otpala ona predvođena katalonskim a pridošla ona predvođena rumunjskim standardnim jezikom.

U zadnje doba francisti (v. Lodge, 1993; Pfister, 1993.) priznaju da je u Sjevernoj Francuskoj postojalo barem do završetka ekspanzije francijskog SJ (*le francien*), nekoliko koinea (franc. *langues communes*), s drugim riječima da se može/mora »hrabro« upotrebljavati plural *langues d'oïl* (što nitko ne radi osim mene, iako svi znaju da je taj naziv prvi put dokumentiran, u singularu, tek 1291. god., kao *lingua d'oïl*; usp. Lodge, 1993., 96; i. g. je zabilježen i *lingua d'oc*; *ib.*). Dok se nekoć mislilo da je ekspanzija pariškog SJ započela u doba kralja Filipa II. Augusta (†1223.) (v. Pfister, 1973.), sad je isti autor datira »nakon 1300.« (Pfister, 1993.). Ona ne završava svuda u isto vrijeme. To što W. Bal (1992.) piše o suvremenim *langues d'oïl*, druga je stvar: one uglavnom nemaju IJ.

Od ca. 1550. do ca. 1800. broj od oko 50–60 jezika (VJ + SJ) smanjio se gotovo na polovinu: i na tom se polju javio trend koji bismo, po uzoru na latinsku sintagmu poznatu iz povijesti religija, mogli nazvati *cuius regio, illius sermo*. To je doba u kome svi VJ (i neki rijetki SJ) doživljuju ili dovršavaju četiri faze standardizacije, poznate nam iz modela koji je izradio E. Haugen uz pomoć H. Klossa. Dodajmo usput da je čak i jedan tako moćan jezik kao portugijski umalo izgubio svoju samostalnost, što bi se bilo desilo da se Portugal 1640. god. nije, uz englesku pomoć, oslobodio šezdesetogodišnje španjolske vlasti.

Kroz zadnja dva stoljeća odvija se, ne samo u Prekomorju već i u Europi, dekolonizacija. Za našu su temu najvažnije ove njene faze: 1. »proljeće naroda« (*le printemps des peuples*), potaknuto trima francuskim revolucijama (prvi se, 1804. god., oslobodio Haiti, zatim zemlje Južne i Srednje Amerike; zadnja Kuba, 1898.); 2. prvo poraće; 3. drugo poraće; 4. doba nakon 1990. S tim u vezi počeo je naglo rasti broj romanskih SJ. U nekim razdobljima postojalo je oko četrdeset tzv. *would-be-languages*, tj. novoosnovanih (kreolskih) i »novouskrsljih« romanskih jezika »s ambicijama«. Postojala je opasnost da dođe do nekontrolirane jezične proliferacije (po načelu: »Kad mogu 'oni', zašto ne bismo i mi?«). No uvidjelo se da ona, za male narode, može biti antiproduktivna pa čak i štetna. Pritajene centralističke snage »puhale su u vatru« držeći se oprobano glesla *Divide et impera!* Perez Alonso (1977.) iznosi o tome neke detalje: Valencijance se plaši(lo) »barcelonskim imperijalizmom« koji da je opasniji od madridskog a stanovnicima balearskog otoka Menorke koji su, zbog relativne slobode koju su u nekoliko navrata u 18. st. uživali pod britanskom vlašću, »zajubljeni« u neke svoje jezične posebnosti, sugerira(lo) se »dobronamjerno« da se čuvaju »pokvarenog mallorkinskog miniimperijalizma«.

Pozitivna je činjenica da od 1970. na ovamo romanska proliferacija doživljuje »oseku«. Stvaranjem *Rumantsch Grischun*, tj. zajedničkog standardnog jezika za sve Retoromane švicarskog kantona Grigioni, možda će tih oko 50.000 ljudi u pet do dvanaest biti spašeno od germanizacije (time se ne ukida uloga pet malih jezika te oblasti u književnosti). Prof. H. Schmid (Zürich) koji je kao »neutralna« osoba zaslužan za taj jezični *engineering* (1982.) zamoljen je da posreduje i u »kompromisnom rješenju« pri iznalaženju dolomitskoladinskog zajedničkog standardnog jezika (»dolomitän«) koji bi pomogao da se oko 30.000 stanovnika pet dolina oko masiva Monte Sella u Južnom Tirolu spasi od germanizacije (Schmid, 1989.). Ako oboje uspije, bit će osam »kandidata« manje. Vjerojatno će još neki »kandidati« u Europi i u Prekomorju odustati, pa će tako Romanija ući u treće tisućljeće sa svega 30 do 35 »starih« i »novih« viših i srednjih jezika. Time smo došli na kraj našeg puta kroz prostor i vrijeme.

Upotrijebljena djela

- Altieri Biagi, Maria Luisa (1985), *Linguistica essenziale*, Milano.
- Bal, Willy (1992), »Avant-propos«, *LIMES*, I, 5–10.
- Banniard, Michel (1992), *Viva voce. Communication écrite et communication orale du IVe au IXe siècle en Occident latin*, Paris.
- Bruni, Francesco (1984), *L'italiano. Elementi di storia della lingua e della cultura*, Torino.
- Devoto, Giacomo (1974, ²1980), *Il linguaggio d'Italia*, Milano.
- Fasold, Ralph (1984), *Introduction to Sociolinguistics. I. Sociolinguistics of Society*, Oxford.
- Goez, Werner (1971), *Grundzüge der Geschichte Italiens in Mittelalter und Renaissance*, Darmstadt.
- Haugen, Einar (1983), »The implementation of corpus planning: theory and practice«, u: Cobarrubias, Juan — Fishman, Joshua A. (edd.), *Progress in language planning: international perspectives*, Berlin–New York–Amsterdam, 269–289.
- Joseph, John Earl (1987), *Eloquence and Power. The Rise of Language Standards and of Standard Languages*, London.
- Kloss, Heinz (1978), *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800*, Düsseldorf.
- Knecht, Pierre (1993), »Introduction«, u: Knecht, Pierre — Marzys, Zygmunt (edd.) (1993), 5–6.
- Knecht, Pierre — Marzys, Zygmunt (edd.) (1993), *Écriture, langues communes et normes. Formation spontanée de koinès et standardization dans la Galloromania et son voisinage*. Actes du Colloque tenu à l'Université de Neuchâtel du 21 au 23 septembre 1988, Neuchâtel–Genève.
- Kramer, Johannes (1993), »Was ist eigentlich 'die italienische Sprache'?«, u: Id. (edd.), *Die italienische Sprachwissenschaft in den deutschsprachigen Ländern*. Beiträge des Wissenschaftlichen Kongresses zu Ehren von G. B. Pellegrini (Siegen, 8. März 1991), Hamburg, 9–17.
- Lodge, R. Anthony (1993), *French. From dialect to standard*, London–New York.
- Lüdtke, Helmut (1988), The importance of dialectology in a new look at Romance linguistic history«, u: Fisiak, Jacek (ed.), *Historical dialectology*, Berlin–New York–Amsterdam, 337–347.
- Menéndez Pidal, Ramon (1957), »Problemas de la poesía épica«, u: Id., *Mis páginas preferidas. Temas literarios*, Madrid, 36–57.
- Mioni, Alberto M. (1988), »L'univers des îlots minoritaires«, u: Perini, Nereo (ed.), *Isole linguistiche e culturali. Atti del 24° Convegno dell' A. I. M. A. V.*, Udine, 13–16 maggio 1987, Udine, 21–47.

- Id. (1989), »Osservazioni sui repertori linguistici in Italia«, u: Borgato, Gianluigi — Zamboni, Alberto (edd.), *Dialettologia e varia linguistica. Per Manlio Cortelazzo*, Padova, 421–430.
- Montes Giraldo, José Joaquín (1984), »Para una teoría dialectal del español«, u: *Homenaje a Luís Flórez*, Bogotá, 72–89.
- Id. (³1995), *Dialectología general e hispanoamericana*, Santafé de Bogotá.
- Muljačić, Žarko (1985), »Come applicare il modello standardologico comparativo in diacronia? Sulla 'focalizzazione' nella storia linguistica d'Italia«, u: Agostiniani, Luciano et al. (edd.), *Linguistica storica e cambiamento linguistico. Atti del XVI Congresso internazionale di studi. Firenze, 7–9 maggio 1982*, Roma 397–409.
- Id. (1986), »L'enseignement de Heinz Kloss (modifications, implications, perspectives)«, *Langages*, 21, N° 83, 53–63.
- Id. (1989a), »Hanno i singoli diasistemi romanzi »emanato« le »loro« lingue standard (come di solito si legge) o hanno invece le lingue standard romanze determinato in larga misura a posteriori i »loro« dialetti?«, u: Foresti, Fabio et al. (edd.), *L'italiano tra le lingue romanze. Atti del XX Congresso internazionale di studi. Bologna, 25–27 settembre 1986*, Roma, 9–23.
- Id. (1989b), »Le 'paradoxe élaborationnel' et les deux espèces de dialectes dans l'étude de la constitution des langues romanes«, *Lletres asturianas*, 31, 43–56.
- Id. (1991a), »Per un approccio relativistico al rapporto: lingua nazionale — dialetti«, u: (Pellegrini, Giambattista, ed.), *XVIII Convegno di studi dialettali italiani »Fra dialetto e lingua nazionale: realtà e prospettive«*, Padova, 247–259.
- Id. (1991b), »L'approccio relativistico«, *Rivista italiana di dialettologia*, 15, 183–190.
- Id. (1993a), »Standardization in Romance«, u: Posner, Rebecca — Green, John, (edd.), *Trends in Romance Linguistics and Philology. Volume 5: Bilingualism and Linguistic Conflict in Romance*, Berlin–New York, 77–114.
- Id. (1993b), »Il veneto da lingua alta (LA) a lingua media (LM)«, *Rivista di Studi Italiani*, 11: 2, 45–61.
- Id. (1994), »Dal veneziano al veneto«, u: Staccioli, Giuliano–Osols–Wehden, Irmgard (edd.), »Come l'uom s'eterna«. *Beiträge zur Literatur-, Sprach- und Kunstgeschichte Italiens und der Romania. Festschrift für Erich Loos zum 80. Geburtstag*, Berlin, 178–199.
- Id. (1996), »Introduzione all'approccio relativistico«, *Linguistica Pragensia*, V: 2 (u tisku).
- Id. (1997a), »La ripartizione areale delle lingue romanze«, u: Holtus, Günter et al. (edd.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik, VII*, Tübingen (u tisku).
- Id. (1997b), »Tertium datur. Per una nuova visione della genesi delle lingue romanze«, u: N. N. (edd.), *Actes du XXI Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes, Palerme, 18–24 septembre 1995*, Palermo (u tisku).
- Id. (1997c), »Un fantôme terminologique: la distance linguistique minimale«, u: N. N. (ed.), *Proceedings of the European Conference on Language Planning, Barcelona, 9–10 November 1995*, Barcelone (u pripremi).
- Id. (1997d), »Et ut eisdem omelias quisque aperte transferre studeat...'. Sulla formazione »decentralizzata« delle prime lingue romanze«, u: Lieber, Maria — Hirdt, Willi (edd.), *Wahrung und Wandel, Festschrift für Richard Baum zum 60. Geburtstag*. (u pripremi).
- Muljačić Žarko — Haarmann, Harald (1996), »Distance interlinguistique, élaboration linguistique et 'coiffure linguistique'«, u: Goebel, Hans et al. (edd.), *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung, Halbband I*, Berlin–New York, 634–642.
- Nocentini, Alberto (1983), *Le lingue d'Europa*, Firenze.
- Perez Alonso, Jesús (1977), »Das Katalanische als Beispiel des gegenwärtigen Sprachenstreits in Spanien: soziopolitische und pädagogische Implikationen«, *Iberoamericana*, I: 2, 39–53.
- Pfister, Max (1973), »Die sprachliche Bedeutung von Paris und der Île-de-France vor dem 13. Jahrhundert«, *Vox Romanica*, 32: 2, 217–253.
- Id. (1993), »Scripta et koinè en ancien français aux XIIe et XIIIe siècles?« u: Knecht, Pierre — Marzys, Zygmunt (edd.), op. cit., 17–41.

- Schmid, Heinrich (1982), *Richtlinien für die Gestaltung einer gesamtbündnerromanischen Schriftsprache Rumantsch grischun*, Cuira.
- Id. (1989), »Una lingua scritta unitaria: lusso o necessità?«, *Mondo ladino*, 13, 225–255.
- Serianni, Luca–Trifone, Pietro (edd.), (1993–1994), *Storia della lingua italiana, I–III*, Torino.
- Trumper, John (1977), »Ricostruzione nell'Italia settentrionale: sistemi consonantici. Considerazioni sociolinguistiche nella diacronia«, u: Simone, Raffaele — Vignuzzi Ugo (edd.), *Problemi della ricostruzione in linguistica. Atti del Convegno internazionale di studi. Pavia, 1–2 ottobre 1975*, Roma, 258–310.
- Varvaro, Alberto (1982), »Sociolinguistica e linguistica storica«, u: Moll, Aina — Vicens, Jaune (edd.), *XVIIe Congrès International de linguística i filologia romàniques. Actes. Tom I. Sessions plenàries i taules rodones*, Palma de Mallorca, 191–201.
- Walter, Henriette (1988), *Le français dans tous les sens*, Paris.
- Wright, Roger (1982), *Late Latin and Early Romance in Spain and Carolingian France*, Liverpool.
- Id. (1991), »The conceptual distinction between Latin and Romance: invention or evolution?«, u: Wright, Roger (ed.), *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages*, London–New York, 103–113.
- Id. (1993a), »Complex Monolingualism in Early Romance«, u: Ashby, William J. et al. (edd.), *Linguistic Perspectives on the Romance Languages: Selected Papers from the 21st Linguistic Symposium on Romance Languages*, Amsterdam–Philadelphia, 377–388.
- Id. (1993b), »Los cambios metalingüísticos medievales«, u: Hilty, Gerold et al. (edd.) *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Université de Zürich, 6–11 avril 1992, Tome II, Tübingen–Basel 607–620.
- Id. (1993c), »Rec. od: Banniard, Michel (1992)«, *Journal of Medieval Latin*, 3, 78–94.

Per un approccio relativistico nello studio della genesi e della storia delle lingue romanze

Da Hegel in poi sappiamo che un'entità può essere simultaneamente affermativa e negativa pur rimanendo vera. Ciò vuol dire che vi sono degli idiomi nel contempo dominanti e dominati (tradizionalmente »lingue« e »dialetti«), *Tertium datur (sed non utique)*. Con il termine *macrodiglossia* si designano rapporti egemonici ternari il cui membro centrale, denominato *lingua media* (LM), è per eccellenza relativistico: come *lingua bassa* (LB) è sottoposto alla propria *lingua alta* (LA) — che non appartiene obbligatoriamente alla stessa famiglia linguistica — e come LA domina le proprie lingue basse (»i suoi dialetti«). Questa innovazione è stata in seguito applicata nelle ricerche diacroniche; si è scoperto che molte LA attuali sono delle ex-LM (e viceversa) e che molte LM attuali erano una volta delle LB (e viceversa).

Indipendentemente da questo trend vari linguisti italiani e svizzeri sono arrivati, dal 1974 in poi, alla conclusione che le lingue romanze attuali non sono 'eredi' dirette del latino ma rappresentano un risultato non definitivo di almeno quattro 'gare eliminatorie' che hanno avuto luogo negli ultimi dodici secoli. Bisogna partire da una serie iniziale di almeno mille diglossie (in ciascuna di queste figura una LA, quasi sempre il latino medievale, e una lingua bassa romanza soltanto orale). A poco a poco tale serie si è andata trasformando in una serie di macrodiglossie non-romanzocratiche. Dal 1500 in poi esse si sono venute trasformando in una serie di macrodiglossie e microdiglossie romanzocratiche. Fra 1150–1250 diventarono medie quelle ex-LB primigenie che erano riuscite prima e/o meglio a creare un'ortografia e una produzione letteraria scritta propria. Il loro numero venne ridotto, fra 1250–1500, in base al criterio di acculturazione (imprestiti in massa dal latino, dal greco ecc.). Alcune poche LM hanno in seguito ottenuto lo status ambito di LA (seconde, poi prime, infine uniche). Infine, alcune lingue di nuova fondazione o 'risuscitate' hanno (ri)acquistato lo status di LM.

L'Autore è arrivato a una visione originale del tema dopo aver integrato i principi della logica postmoderna nella matrice antigenetica della sociolinguistica storica.